

Альона Якубець
Завідувачка відділу новітньої історії України
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Aliona Yakubets
Head of the Department of the Modern
History of Ukraine,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**РАДІОМОВЛЕННЯ ТА РАДІОПРИЙМАЧІ
ЯК ВАГОМИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОВСЯКДЕННЯ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ
У 1940-Х – 1970-Х РОКАХ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ «ПЕРЕЦЬ»)**

**RADIO BROADCASTING AND RADIO RECEIVERS
AS A SUBSTANTIAL FACTOR IN THE DAILY LIFE OF UKRAINIANS
IN THE 1940TH – 1970TH
(BASED ON THE MATERIALS OF THE COLLECTION
OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE
AND PUBLICATIONS OF THE «PERETS» MAGAZINE)**

Анотація

У статті аналізується розвиток радіомовлення та відповідних технічних засобів (насамперед – радіоприймачів) в Україні з 1940-х по 1970-і роки та їх значення у повсякденному житті широких верств населення. Базовими джерелами для розкриття теми слугували експонати з фондів Національного музею історії України та публікації журналу «Перець».

Ключові слова:

гучномовець, історія повсякдення, Національний музей історії України, Перець (журнал), радіомовлення, радіоприймач, УРСР.

Abstract

The article analyzes the development of radio broadcasting and relevant technical means (primarily, radio receivers) in Ukraine from the 1940s to the 1970s and their significance in the general population's daily life. The basic sources of the study were exhibits from the collection of the National Museum of the History of Ukraine and the publications of the «Perets» magazine.

Постановка проблеми. Тема функціонування радіомовлення на території України за радянських часів та розвиток відповідних технічних засобів (насамперед – радіоприймачів) наразі є актуальною передусім з огляду на вивчення досвіду використання радіо як інструменту пропаганди та контрпропаганди, його впливу на широкі маси населення в умовах модерного геополітичного протистояння та гібридної війни як одного з проявів цього глобального антагонізму.

Аналіз досліджень. Ця проблематика знайшла певне втілення у пострадянській історіографії, однак вона розглядається або у краєзнавчому вимірі¹, або досліджуються окремі її сегменти². Цілісна наукова (а не лише публіцистична) картина історії розвитку радіомовлення в Україні ще очікує на своє втілення.

Мета статті. Базуючись на різнопланових зразках радіоприймачів та іншої техніки аналогічного призначення, що зберігаються у фондах Національного музею історії України (НМІУ), а також – на тематичних публікаціях журналу «Перець», де віддзеркалювалися характерні явища свого часу – поглибити тему та розглянути її у розрізі історії повсякдення населення України 1940-х – 1970-х років.

Формулювання цілей статті (постановка завдання):

1. Дослідити наявні в фондовій колекції НМІУ зразки гучномовців, радіоприймачів, радіол і транзисторів. Здійснити їх додаткову атрибуцію.
2. З'ясувати, на яких підприємствах УРСР виготовлялися моделі радіоприймачів широкого вжитку.
3. Вичленити та проаналізувати базові проблеми радіомовлення в умовах радянської України 1940-х – 1970-х років.

¹ Вурловська М. Радіо у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини (1944–1958) // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич, 2018. – Вип. 6. – С. 197–202; Шамрай О. Радіофікація сіл Центральної України у повоєнні роки (1945–1950 рр.) // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Історичні науки. – Миколаїв, 2008. – Т. 88. – Вип. 75. – С. 129–131.

² Хоменко Н. Матеріально-побутові умови життя та навчання студентської молоді // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 210–225; Колісник Ю. Радіозаглушення – невід'ємний складник радянської цензури, його роль у трансформації інформаційного протору // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – Львів, 2014. – № 39. – С. 39–46.

4. Дослідити вплив радіомовлення як на побут та дозвілля мешканців УРСР, так і на формування їхнього світогляду.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічна революція межі 19–20 ст. призвела до появи кардинально нових засобів комунікації. Одним із них стало радіо, завдяки якому з'явилася можливість транслювати на широку аудиторію інформацію різного змісту – новини, музику, літературні твори, театральні постановки, репортажі зі спортивних змагань тощо.

Перші радіоприймачі з'явилися наприкінці 19 ст. Однак це були здебільшого поодинокі дослідні, недосконалі у технічному плані зразки. Початок їх масового виробництва припав на кінець 1920-х – початок 1930-х років. І пов'язано це було не лише з технічним прогресом. Просто світовий політикум усвідомив можливості використання радіо не тільки як інструментарію дозвілля та просвітництва, але й як надзвичайно впливового (з огляду на обшир потенційної аудиторії) засобу масової інформації і пропаганди.

Першою державою, в якій було налагоджено масове виробництво дешевих радіоприймачів стала Німеччина Адольфа Гітлера. Йдеться про модель VE 301 (аббревіатура від Volksempfänger, із німецької – «народний [радіо]приймач. **(Рис. 1)** Вартість цього приладу на середину 1930-х років становила 75 рейхсмарок і приблизно дорівнювала двотижневій середній зарплаті німецького робітника, що було значно дешевше, ніж коштували більшість радіоприймачів 1930-х років³.

Рис. 1.

Рис. 2.

³ German Volksempfaenger VE 301 Dyn Radio (1938) // Phil's old Radios [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://antiqueradio.org/VolksempfaengerVE301dyn.htm>.

Рекламний плакат (Рис. 2) VE 301 унаочнює ідею радіомовлення саме як інструменту масової пропаганди. На ньому міститься текст: «Вся Німеччина чує фюрера з Volksempfänger»⁴. Зовні апарат мав доволі аскетичний дизайн. Крім того, зі зрозумілих причин, йому бракувало короткохвильового діапазону, що унеможливлювало прослуховування німцями іноземних радіостанцій.

Та не лише влада Німеччини використовувала пропагандистський потенціал радіомовлення. Так, зокрема, президент США Франклін Д. Рузвельт впродовж 1933–1944 рр. здійснив 30 радіозвернень до нації, відомих як «Бесіди біля каміна». Ці монологи, озвучені у неофіційному стилі та довірливій тональності, значно вплинули на світогляд простих американців, на їх ставлення до влади, найвищий представник якої говорив з ними, як із рівними – пояснюючи їм, чому він, як глава держави, змушений у тій, чи іншій ситуації чинити саме так, а не інакше. А радіо ретранслявало ці «камінні задушевності» на мільйонну аудиторію, чого не міг забезпечити жоден друкований ЗМІ (телебачення на той час ще тільки-но спиналося на ноги).

Жителі США у побуті надавали перевагу радіоприймачам вітчизняного виробництва, насамперед – марки Zenith (компанія-виробник заснована у 1923 р., існує дотепер у складі корпорації LG; Рис. 3–5), під якою виготовлялася повна «соціальна» лінійка приймачів: від найпростіших (і, відповідно, найдешевших) – до найбільш статусних, де електронна «начинка» було схована у корпусі з натурального дерева, вкритому лаком, декоративним різьбленням, латунними накладками, а шкала налаштувань підсвічувалася зсередини.

Рис. 3.

Рис. 4.

Рис. 5.

Радіоприймачі марки Zenith. США

⁴ Там само.

З тих же пропагандистських міркувань велике значення радіофікації країни надавали і в СРСР, а відтак – і в УРСР. У фондах Національного музею історії України зберігається кілька зразків радіоприймачів виробництва 1940-х – 1970-х років. Одним із найстаріших за часом виготовлення є апарат під фондовим номером Р-229. **(Рис. 6)** Це достатньо габаритний прилад, обшивка якого виготовлена з натурального дерева. На передній панелі є чотири ручки управління: верхня центральна слугує для перемикавання частот, а нижні (зліва направо) – для відключення приладу від мережі, перемикавання діапазонів та регулювання гучності.

Рис. 6.
Радіоприймач мережевий
ламповий 6Н-1.
СРСР, Росія, Воронеж, 1938–1941
(НМІУ, Р-229)

У процесі додаткової атрибуції цього експоната вдалося з'ясувати його виробничу назву – «Радіоприймач 6Н-1», що розшифровується як «6-ти ламповий, настільний, 1-ша модель». У серійне виробництво він був запущений у 1938 році на заводі «Електросигнал» (місто Воронеж, Росія), де і випускався до липня 1941 року. Основою для розробки 6Н-1 став приймач американської фірми RCA Victor 6Т2, що мав схожий зовнішній вигляд. 6Н-1 працював у діапазоні довгих, середніх та коротких (5,8...20 МГц) хвиль, мав надійну, продуману конструкцію та досить високі техніко-акустичні параметри⁵.

⁵ Радиоприемник сетевой ламповый «6НГ-1» // Отечественная Радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rw6ase.narod.ru/00/rp_l/6n1.html.

Однак, на відміну від нацистської Німеччини, на руках у населення Радянського Союзу була дуже незначна кількість подібних радіоприймачів, що пояснюється не лише їх недостатнім виробництвом. Ще у 1930 році з метою контролю над колективним прослуховуванням у СРСР було заборонено продаж радіотоварів населенню, а акцент робився на розвитку дротового (контрольованого владою) радіомовлення, що позбавляло громадян можливості слухати західні радіостанції, «виловлюючи» їх з ефіру⁶.

Для дротового радіомовлення найкраще підходили гучномовці. Встановлювалися вони переважно у центрах населених пунктів та місцях масового скупчення населення – біля колгоспних контор, клубів, шкіл, сільських рад тощо. Відповідно до технічної документації ці прилади зазначалися як абонентські гучномовці, проте в народі їх називали «репродукторами», «тарілками», а то й «брехунцями». Окрім агітаційної, розважальної та інформативної, «чорні тарілки» у роки Другої світової війни виконували ще одну важливу функцію – оборонну, попереджаючи населення про нальоти авіації противника. У фондах НМІУ зберігається кілька відповідних зразків, виробництва 1940-х – 1950-х рр. **(Рис. 7)**

Рис. 7.
Гучномовець.
СРСР, Росія, Ленінград, 1940-і (НМІУ, Р-577)

⁶ Шамрай О. Вказана праця. С. 130.

Характерною особливістю гучномовця під фондовим номером Р-577 є дифузор – так називається випромінюючий елемент репродуктора, що визначає основні електроакустичні характеристики радіопристрою. Він має конічну форму і виготовлений із пресованого паперу чорного кольору, просякненого синтетичним розчином. Подібні конуси були простими у виробництві, давали гучний звук, а саме цей критерій (гучність, а не якість звуку) вважався на той момент визначальним⁷.

До початку Другої світової війни виробництво гучномовців у СРСР було налагоджено на низці підприємств Москви (Московська артіль «ХХ Октябрь», Московський механічний завод, Московський завод імені Красіна, завод «Профрадіо»), Ленінграда (Ленінградський електромеханічний завод імені Кулакова) і Горького (Радіотелефонний завод імені Леніна). Ці підприємства випускали гучномовці під марками «ХХ Октябрь», «Піонер», «Пролетарій». Та найбільш масовими у 1920-х – 1940-х роках були «Рекорди», різні модифікації яких із 1924 р. виготовляли в Ленінграді на заводі імені Калініна (до 1917 р. – Трубно-інструментальний завод)⁸. Щодо УРСР, то в республіці станом на 1941 р. було лише одне підприємство – «Укррадіограмто» (станом на 2015 р. – Державне Підприємство Харківський радіозавод «Протон»), випускало репродуктори для загального вжитку під назвою «ДП», але лише певний час, оскільки, будши заснованим у 1927 р., цей перший в Україні радіозавод в основному працював на задоволення потреб військової розвідки⁹.

Суттєвим проривом у справі глибшого проникнення радіо у побут радянської людини стала Друга світова війна. Зі вступом Червоної Армії на територію Європи, до СРСР почали масово надходити трофеї, серед яких була і радіотехніка, зокрема – 458 612 радіоприймачів¹⁰. У НМІУ зберігається один із таких трофеїв, а саме (як вдалося з'ясувати під час додаткової атрибуції) – радіоприймач торгової марки Philips (Нідерланди). Свої перші радіоприлади ця компанія почала випускати у 1927 р., а вже станом на 1932 р. вона вважалася найбільшим у світі виробником радіоприймачів та радіоламп. Philips широко практикував торгівлю ліцензіями на право виготовлення своєї продукції на іноземних підприємствах, а тому, відповідно, брендovanі радіоприймачі випускалися, окрім Нідерландів, також у Франції, Німеччині, Великій

⁷ Время рекордов // Маленькие истории. Частное собрание фактов и артефактов [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://little-histories.org/2014/01/08/rekord-populjarnosti/>.

⁸ Громкоговорители и приемники выпущенные в СССР // Зелаз [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zelaz.ru/katalog-gromkogovoriteley-translyacionnyh-priemnikov-vypushchennyh-v-sssr.html>.

⁹ Государственное предприятие «Харьковский радиозавод «Протон» // Internet Archive Wayback Machine [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.proton.kharkov.ukrtel.net/about.html>

¹⁰ Непомнящий Н. Н. Военные загадки Третьего рейха // You-books [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.you-books.com/book/N-N-Nepomnyashhij/Voennye-zagadki-Tretego-rejha>.

Британії. Музейний же екземпляр – Philips 661U під серійним номером 342212 – було зібрано у бельгійському місті Левен орієнтовно у 1942–1943 рр.¹¹ (Рис. 8) Це – настільна модель у дерев'яному корпусі з габаритами 42х29х18 см. На циферблат приймача нанесені назви різних міст Європи, поруч із якими вказані хвили довгого, середнього та короткого діапазонів.

Рис. 8.
Philips 661U.
Бельгія, Левен, 1942–1943 (НМІУ, Р-341)

Звісно, наявність у населення подібних автономних радіоприладів, які надавали вільний доступ до інформації зі всього світу, становила небезпеку для радянської влади, тож вона намагалася контролювати цей процес. Ще 28 липня 1924 р. Раднарком СРСР прийняв постанову «Про приватні прийомні радіостанції», відповідно до якої використання радіо у СРСР було жорстко регламентовано. Кожен радіоприймач підлягав обов'язковій реєстрації, а за користування ним стягувалася абонентська плата¹² (постанова втратила чинність 18 серпня 1961 р.¹³).

¹¹ 661U // Radiomuseum [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.radiomuseum.org/r/philips_661u_661_u.html.

¹² Постановление Совнаркома СССР от 28 июля 1924 года «О частных приемных радиостанциях» // Библиотека нормативно-правовых актов СССР [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2101.htm.

Однак далеко не всі власники трофейної радіотехніки поспішали задекларувати її наявність. Зокрема у 1947 р. цього не зробив (і категорично відмовлявся зробити) прокурор міста Суми на прізвище Захарченко¹⁴. Коли у тому ж таки 1947 р. у СРСР була розгорнута кампанія боротьби з «низькопоклонством перед Заходом», на сторінках журналу «Перець», серед іншого, лунала також критика на адресу громадян, котрі надають перевагу імпортним радіоприймачам (згадувалися марки Philips та Telefunken) перед вітчизняними¹⁵. Щоправда, поряд із цим у перчанських публікаціях нерідко констатувався і той факт, що вітчизняні радіоприймачі безнадійно програвали у якості. Так у 1948 р. у журналі було опубліковано замітку про те, як дитячий будинок села Сахни Ружинського району на Житомирщині придбав чотири радіопропродуктори «Рекорд» виробництва Київського радіозаводу – і всі вони виявилися бракованими, непридатними для експлуатації¹⁶.

Проте відбираючи у населення можливість користуватися трофейними радіоприймачами, радянська влада виявилася нездатною перекрити цей дефіцит стаціонарними радіоточками. Так, масова радіофікація осель українських селян розпочалася лише з початку 1950-х років, тобто тоді, коли місто почало вже освоювати телебачення¹⁷. Її динаміку можна прослідкувати на прикладі матеріалів вибіркового бюджетного обстеження (радянський евфемізм «буржуазного» поняття «соціологічне дослідження») 506 сімей колгоспників Київської області, з яких у 1952 р. радіоприймачами володіло лише 18 – що становило 3,5%, у 1953 – 82 (16%), у 1954 – 182 (36%), у 1955 – 234 (46%)¹⁸.

Наслідком цього дефіциту стали різноманітні зловживання владою з боку місцевого керівництва. Так, директор нафтобази з Великоолександрівського району Херсонщини Кондратьєв, голова колгоспу із села Михайлівка Жмеринського району Вінницької області Солощенко, директор Малинського щербеневого заводу на Житомирщині Тютюнник та головний бухгалтер цього ж підприємства Фішман, директор Молочанського молочноконсервного заводу (Запорізька обл.) Чистяков позабирали відомчі радіоприймачі – єдину розвагу для їхніх підлеглих – собі додому (наведені приклади стосуються 1950 та 1951 рр.)¹⁹.

¹³ Постановление Совмина СССР от 18.08.1961 № 768 «Об отмене регистрации в предприятиях связи радиоприемников и телевизоров и взимания абонентной платы за пользование ими» // Консультант-Плюс [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=38806#hbXcuvSuPs92Oin21>.

¹⁴ Радіопригода // Перець. – Київ, 1947. – № 19. – С. 6.

¹⁵ Брусиловський Р. До речі, про ремонт... // Перець. – Київ, 1947. – № 24. – С. 6.

¹⁶ Путь Д. Рекордсмен // Перець. – Київ, 1948. – № 3. – С. 5.

¹⁷ Шамрай О. Вказана стаття. С. 130.

¹⁸ Рибак І. В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955 рр.) // Український історичний журнал. – Київ, 1994. – № 1. – С.64.

Головною причиною післявоєнного дефіциту радіоапаратури (а точніше – її повної відсутності) для побутового використання була військова зорієнтованість відповідних промислових підприємств. Так, на кінець 1950-х років радіотехнічна промисловість УРСР налічувала 19 заводів, з яких кожен працював на «оборонку», а не на приватний сектор²⁰. Із кінця 1950-х років ситуація почала поступово змінюватися на краще – наприклад, масове виробництво побутових радіоприймачів «Київ» було налагоджене на Київському заводі «Радіоприлад» (див. також **Таблицю 1**).

Таблиця 1²¹

Виробництво основних видів товарів культурно-побутового та господарчого призначення.

Номенклатура	1940 р.	1960 р.	1970 р.	1980 р.	1986 р.
Радіоприймачі, тис. штук	178	4165	7815	8478	8924
Телевізори, тис. штук	0,3	1726	6682	7528	9436

Партійно-державне керівництво СРСР саме ініціювало розширення радіомережі. «Радіо у нас служить могутнім засобом комуністичного виховання широких мас трудящих», – зазначалося у статті «Радіо – в кожному колгоспну хату», що була опублікована у газеті «Радянське слово» за 25 грудня 1951 р.²² У межах виконання цього завдання почали з найпростішого – з індивідуальних гучномовців, що, у свою чергу, стимулювало їх серійне виробництво в Україні, внаслідок чого впродовж 1950-х – 1960-х рр. в оселях пересічних громадян з'являються моделі «Ангара» (Львівський завод телеграфної апаратури), «Весна» (Київський завод «Механік»), «Дніпро» (Кіровоградський завод радіоприладів), «Десна» (Київський завод електромеханіки), «Горинь» (Рівненський радіотехнічний завод). Згодом до них приєдналися гучномовці «Зоря» (Миколаївський завод «Зоря»), «Арго» (Чернігівський завод радіоприладів), «Карпати» (Івано-Франківськ), «Імпульс» (Макіївський завод електропобутових приладів) і «Полонина» (Ужгородський машинобудівний завод «Тиса», **Рис. 9**).

¹⁹ Грушецький З. Радіоперехоплення // Перець. – Київ, 1951. – №7. – С. 10; Ой, гоп, ти-ни-ни! // Перець. – Київ, 1951. № 20. С. 11; Погорілко А. Любий Перче! // Перець. – Київ, 1950. – № 18. – С. 7; Про різні смаки // Перець. – Київ, 1950. – №5. – С. 4.

²⁰ Макеєв О. Д. Королевцевы. История головного завода, 1953–2003. – Киев, 2003. – С. 27–28; Сухачький Р. П. Виробництво товарів широкого призначення на підприємствах радіоелектронної галузі в Україні (1950–1980-ті роки) // Питання історії науки і техніки. – Київ, 2014. – № 2. – С.23.

²¹ Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный статистический ежегодник. Москва: Финансы и статистика, 1987. С. 186.

²² Радіо – в кожному колгоспну хату // Радянське слово [газета]. – Дрогобич, 1951. – 25 грудня.

Рис. 9.
Гучномовець «Полонина
АГ-303».
СРСР, УРСР,
Ужгород, завод «Тиса»,
1991 (НМІУ, Р-1341)

Наступним етапом стало виробництво із другої половини 1950-х років лампових радіоприймачів та радіол (радіола – пристрій, що поєднував можливості радіоприймача та програвача вінілових дисків, або ж платівок). Серед перших марок радіол українського виробництва були: «Донець» (1955 р. випуску), «Харків» (1957, Харківський приладобудівний завод ім. Т. Шевченка; **Рис. 10**), «Весна» (1957, Дніпропетровський радіозавод). Згодом цей перелік поповнився радіолами: «Дніпро-58», «Мрія», «Промінь», «Чайка» (Дніпропетровський радіозавод) та іншими²³.

²³ Дніпропетровський радіозавод // RadioNIC [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radionic.ru/node/397> ; Сухацький Р. П. Виробництво товарів широкого призначення на підприємствах радіоелектронної галузі в Україні (1950–1980-ті роки) // Питання історії науки і техніки. Київ, 2014. – № 2. – С. 24.

Рис. 10.
Свинарки радгоспу «Рекон-
струкція» (Харківська область)
Н. Оп'ята, І. Душаницька та
С. Діденко біля радіоли
розучують пісні для виступу
в гуртку художньої
самодіяльності.
Харківщина, 1959
(НМІУ. ФД – 841/29)

У фондівій колекції НМІУ зберігається більш пізній варіант радіоли – модель «Рекорд 314», що була виготовлена у 1967 р. на Бердському радіозаводі (тепер – Виробниче об'єднання «Вега», Росія). **(Рис. 11)** Вона складається з радіоприймача III класу (працював у діапазонах довгих і середніх хвиль та у двох піддіапазонах коротких хвиль) та програвача, що дозволяв прослуховувати платівки будь-якого формату. Радіола отримувала живлення від мережі 127 або 220 вольт, мала габарити 67,3x32x23,8 см і вагу – 13 кг²⁴.

²⁴ Радиола «Рекорд-314» / Отечественная Радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rwbase.narod.ru/00/rl_l/rekord314.html.

Рис. 11.
Радіола «Рекорд 314»
(настільний варіант).
СРСР, Росія, Новосибірська
область, Бердськ,
Бердський радіозавод, 1967
(НМІУ, Р-1370)

Роздрібна ціна на подібні радіопристрої була достатньо високою. Так, після грошової реформи 1961 р. радіола «Харків» коштувала 87 карбованців 95 копійок, а «Весна» – 140 карбованців²⁵. При цьому середня заробітна плата у Радянському Союзі у 1960 році становила 652,4 крб. (відповідно, після реформи 1961 р. – 65,2 крб.)²⁶.

Однак, незважаючи на позитивні зрушення щодо поширення радіо в побуті та появу нових типів радіоприймачів, читачі гумористично-сатиричного журналу «Перець» у своїх листах продовжували скаржитися на недотримання термінів із радіофікації населених пунктів. Так у 1958 р. дописувачі з села Шилівці Хотинського району Чернівецької області вказували, що, відповідно до укладеного з обласною контрою зв'язку угоди, вони ще у 1955 р. сплатили вартість робіт, закупили стовпи, спеціальну ретрансляційну апаратуру та радіоточки, що мали

²⁵ Ламповые радиоприёмники // RadioNIC [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radionic.ru/book/export/html/144>.

²⁶ Денежные доходы и расходы населения 1924–1990 гг. – Вып. 1. – Москва: Центральный банк Российской Федерации, 2006. – С. 11.

бути встановлені в кожній хаті, а послуги так і не отримали²⁷. Подібні листи до «Перця» надходили з усіх, без винятку, областей УРСР, що свідчило про масштаб проблеми. Значна кількість скарг до редакції журналу в 1950-х роках стосувалася також і поганої якості радіотрансляції. Подекуди «Перець» відгукувався на подібні скарги не лише публікаціями, а й карикатурами, як у випадку з листом з Тернопільської області. (Рис. 12)²⁸

Рис. 12.
Перець. № 6, 1961

Наступним етапом розвитку радіо як засобу масової інформації стала поява портативних (транзисторних) радіоприймачів, що працювали від автономних джерел живлення (батареї). Їх поява стала можливою після створення мініатюрних кремнієвих транзисторів, які називають одним з революційних винаходів 20 ст. Першим у світі серійним транзисторним радіоприймачем став економічний кишеньковий Regency TR-1 (продукція Texas Instruments та IDEA, США), продаж якого стартував 1 листопада 1954 р. У СРСР першими кишеньковими радіоприймачами стали «Піонер ЦС-1» (Московська фабрика культтоварів Центросоюзу) і «Нева» (ленінградські заводи «Радіоприлад» і ТЕМП), що були запущені

²⁷ Товаришу Перче! // Перець. – Київ, 1958. – №23. – С. 5.

²⁸ Василенко А. Нарешті заговорило! [Карикатура] // Перець. – Київ, 1961. – № 6. – С. 11.

в серійне виробництво у 1959 та 1960 рр. відповідно. Безпосередньо в Україні першими портативними радіоприймачами стали «Київ» (Київський завод «Радіоприлад») і «Ластівка» (Дніпропетровський радіозавод). Обидва були запущені в серійне виробництво у 1961 р.²⁹

У фондах НМІУ зберігається більш пізня модель – портативний радіоприймач «Юпітер». **(Рис. 13)** Під час додаткової атрибуції експоната вдалося з'ясувати, що його випуск було налагоджено у 1964 р. на Дніпропетровському радіозаводі³⁰.

Рис. 13.

Портативний радіоприймач IV класу «Юпітер».

СРСР, УРСР, Дніпропетровськ, Дніпропетровський радіозавод, 1964 (НМІУ Р-1321)

«Юпітер» був зібраний на семи транзисторах та призначений для прийому в діапазонах довгих і середніх хвиль. Корпус радіоприймача виготовлявся із полістиролу (вид пластмаси) і складався із двох частин. В одній частині був відсік для джерела живлення. Працював радіоприймач на батарейках типу «Крона», при переносі поміщався у дерматиновий футляр, що входив у комплект. Габарити «Юпітера» становили 11,7x7,5x3,4 см, маса без батареї – 280 г У 1960-х рр. подібні кишенькові переносні радіоприймачі були мрією багатьох радянських людей. Такий прилад можна було взяти з собою на прогулянку до лісу чи на річку, поїхати з ним на дачу і не залежати від наявності електрики (тривалість безперервної роботи «Юпітера» від батареї «Крона» при середній гучності становила 20 годин, від акумулятора 7Д-0,12 – 10 годин³¹).

²⁹ Радиоприёмники и радиолы носимые или переносные на полупроводниковых приборах // Отечественная радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rwbase.narod.ru/00/rp_p.html.

³⁰ Портативные радиоприемники «Юпитер» и «Юпитер-М» // Отечественная радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rwbase.narod.ru/00/rp_p/jupiter_m.html.

³¹ Там само.

Незабаром з'явилися і більш модернізовані моделі. Особливою популярністю у населення користувалися радіоприймачі «Меридіан» і «Маяк» українського виробництва, а також транзистори «Спідола» VEF Ризького радіозаводу та «Океан» Мінського заводу «Горизонт». (Рис. 14)

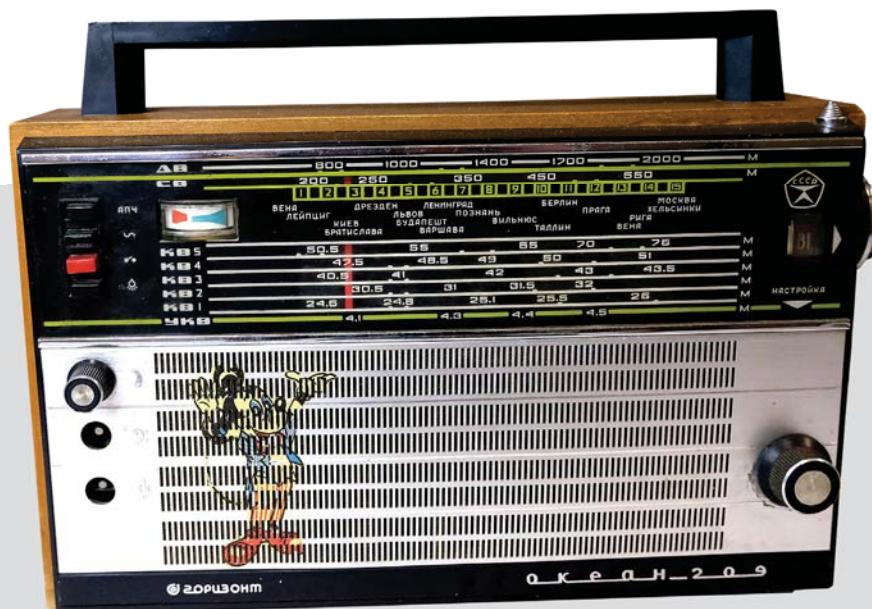

Рис. 14.
ранзистор II класу «Океан-209».
 СРСР, БРСР, Мінськ, завод «Горизонт», 1976 (НМІУ, Р-1416)

Поява транзисторів внесла серйозні корективи до світогляду пересічного жителя радянської України, позаяк усі радянські приймачі I, II класів, а також значна частина радіоприймачів III класу мала короткохвильові діапазони, що давало можливість приймати закордонне мовлення. Кількість громадян, котрі володіли такими радіоприймачами невпинно зростала впродовж 1960-х – 1970-х рр. Так, якщо у 1950 р. лише у 2% радянських громадян були радіоприймачі з короткохвильовим діапазоном, то до 1980 р. кількість тих, хто мав до них доступ, зросла до 50%³².

Радянське керівництво вживало заходів, щоб вітчизняні радіоприймачі погано приймали сигнали західних радіостанцій, організувавши глушіння останніх за допомогою згенерованого електронного шуму. На це витрачалися значні державні кошти, про що свідчить стрімке зростання потужності глушіння. Так, якщо у 1946 р. глушіння в СРСР здійснювалося за допомогою кількох десятків короткохвильових передавачів, то у 1956 р. їхня кількість сягнула вже 3 000³³. Однак повністю перекрити доступ населенню до зарубіжних радіостанцій влада

³² Гайдар Е. Т. Гибель империи. Уроки для современной России. – М., 2006. – С. 70.

³³ Колісник Ю. Радіозаглушення ... С. 40.

так і не змогла. У книзі «Загибель імперії» Єгор Гайдар оприлюднив результати дослідження, яке було проведене Інститутом соціологічних досліджень АН СРСР у 1976 р. Відповідно до них у Москві «з більшою чи меншою регулярністю [західні] радіостанції слухають 80% студентів та близько 90% учнів старших класів, ПТУ, технікумів. У більшості цих осіб слухання закордонного радіо перетворилося на звичку (не рідше 1–2-х разів на тиждень закордонні радіопередачі слухають 32% студентів та 59,2% учнів)»³⁴. Переважно це були передачі радіостанцій «Голос Америки», ВВС, «Голос Ізраїлю», «Вільна Європа», радіо Ватикану.

Звісно не міг оминати тему слухання «ворожих голосів» і журнал «Перець». Вперше ця тема з'явилася в ньому у 1965 році у вигляді карикатури Валерія Зелінського «Репродуктор чужого голосу», розміщеній на обкладинці журналу³⁵. З того часу критика громадян, що слухають «чужі голоси» неодноразово фігурувала у «Перці»³⁶.
(Рис. 15)

З 1963 р. «Перець» починає писати вже не стільки про радіофікацію (судячи з усього, в основі своїй її було в УРСР здійснено), а про низьку якість радіоприймачів, зокрема – кишенькової «Ластівки» та радіоли «Промінь» виробництва Дніпропетровського радіозаводу³⁷. Також, ще з 1950-х років у журналі фігурувала тема тотального дефіциту (можна сказати – повної відсутності) сухих батарей для радіоприймачів³⁸. Цікаво що, не зважа-

Рис. 15.
Перець.
1967, № 17.

³⁴ Гайдар Е. Т. Гибель империи... С. 71.

³⁵ Зелінський В. Репродуктор чужого голосу. [карікатура] // Перець. – 1965. – № 11. – С. 1.

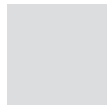
³⁶ Герасимчук С. Ловець «Уток». [карікатура] // Перець. – 1967. – № 17. – С. 7.

³⁷ Андельман А. Поступили у продаж «немовлята» // Перець. Київ, 1963. № 16. С. 3; Ластівки прилетіли // Перець. – Київ, 1964. – № 7. – С. 3.

³⁸ Неймарк К. Товаришу Перче! // Перець. Київ, 1951. № 1. С. 11.; Увага! Увага! // Перець. – Київ, 1954. – № 12. – С. 9.

ючи на появу радіол та транзисторів, ще досить довго – подекуди до кінця 1960-х років – у СРСР продовжували існувати і колективні гучномовці, змусивши своїм «репетом», що не вмовкав більшу частину доби (з 6-ої години ранку до 12-ої ночі), місцевих жителів писати скарги до журналу «Перець». Так було, зокрема, у місті Слов'янськ на Донеччині, смт Нова Прага на Кіровоградщині, місті Заліщики на Тернопільщині та інших населених пунктах України³⁹. З іншого боку, чітко у руслі шанованої комуністичними ідеологами діалектики, були населені пункти, жителі яких вважали себе обділеними таким благом цивілізації, як колективний гучномовець, і вимагали їх по кілька на село (село Рябушки Лебединського району Сумської області⁴⁰).

Висновки. Таким чином, ґрунтуючись на розширеній атрибуції радіоприймачів, що зберігаються у фондах НМІУ, а також на текстовому та ілюстративному матеріалі журналу «Перець» сукупно з додатковими джерелами та відповідними тематичними дослідженнями, можна констатувати, що впродовж 1940-х – 1970-х років радіомовлення відіграло важливу роль у повсякденні жителів радянської України. Після Другої світової війни в УРСР було відкрито низку підприємств, що випускали побутову радіоапаратуру – гучномовці, лампові радіоприймачі, радіоли та транзистори. Провідними серед них за об'ємами випуску та впровадження нових моделей були Київський завод «Радіоприлад», Дніпропетровський радіозавод та Харківський приладобудівний завод імені Т. Шевченка. Незважаючи на появу у 1950-х роках телебачення та розширення кінопрокатної мережі в Україні, радіо до початку 1970-х років продовжувало лишатися основною побутовою розвагою, елементом дозвілля та джерелом інформації для мільйонів жителів республіки. З одного боку, радіопередачі додавали інструментарію радянській пропаганді, з іншого – значно розширювали кругозір та підвищували загальну культуру простих мешканців. Поява ж у населення транзисторів (а відтак – можливості слухати іноземні радіостанції) позбавила радянську владу ідеологічної монополії. В той же час, радіофікація як сфера повсякдення не була позбавлена недоліків радянського способу життя – заорганізованості та неорганізованості, неузгодженості, браку, бюрократії, дефіциту та інших негативних рис, які можна вважати «родимими плямами соціалізму».

³⁹ Міняємо два гучномовці... // Перець. Київ, 1961. № 15. С. 12; Оголошується конкурс на колискову пісню... // Перець. – Київ, 1959. – № 15. – С. 12.

⁴⁰ Бурлюк Д. 800 дворів і 1 гучномовець // Перець. – Київ, 1951. – № 4. – С. 10.

661U // Radiomuseum [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.radiomuseum.org/r/philips_661u_661_u.html.

German Volksempfänger VE 301 Dyn Radio (1938) // Phil's old Radios [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://antiqueradio.org/VolksempfängerVE301dyn.htm>.

Андельман А. Поступили у продаж «немовлята» // Перець. – Київ, 1963. – № 16. – С. 3.

Брусиловський Р. До речі, про ремонт... // Перець. – Київ, 1947. – № 24. – С. 6.

Бурлюк Д. 800 дворів і 1 гучномовець // Перець. – Київ, 1951. – № 4. – С. 10.

Василенко А. Нарешті заговорило! [Карикатура] // Перець. – Київ, 1961. – № 6. – С. 11.

Время рекордов // Маленькие истории. Частное собрание фактов и артефактов [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://little-histories.org/2014/01/08/rekord-populjarnosti/>.

Вурловська М. Радіо у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини (1944–1958) // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич, 2018. – Вип. 6. – С. 197–202.

Гайдар Е. Т. Гибель империи. Уроки для современной России. – М., 2006. – С. 132.

Герасимчук С. Ловець «Уток». [карікатура] // Перець. – 1967. – № 17. – С.7.

Государственное предприятие «Харьковский радиозавод «Протон» // Internet Archive Wayback Machine [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.proton.kharkov.ukrtel.net/about.html>.

Громкоговорители и приемники выпущенные в СССР // Зелаз [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zelaz.ru/katalog-gromkogovoriteley-translyacionnyh-priemnikov-vypushchennyh-v-sssr.html>.

Грушецький З. Радіоперехоплення// Перець. – Київ, 1951. – № 7. – С. 10.

Денежные доходы и расходы населения 1924–1990 гг. – Вып. 1. – Москва: Центральный банк Российской Федерации, 2006. – С. 71.

Днепропетровский радиозавод // RadioNIC [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radionic.ru/node/397>.

Зелінський В. Репродуктор чужого голосу.[карікатура]// Перець. – Київ, 1965. – № 11. С. 1.

Колісник Ю. Радіозаглушення – невід’ємний складник радянської цензури, його роль у трансформації інформаційного протору // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – Львів, 2014. – № 39. – С. 39–46.

Ламповые радиоприёмники // RadioNIC [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.radionic.ru/book/export/html/144>.

Ластівки прилетіли // Перець. – Київ, 1964. – № 7. – С. 3.

Макеев О. Д. Королевцевы. История головного завода, 1953–2003. – Киев, 2003. – С. 128.

Міняємо два гучномовці... // Перець. – Київ, 1961. – № 15. – С. 12.

Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный статистический ежегодник. – Москва: Финансы и статистика, 1987. – С. 766.

Неймарк К. Товаришу Перче! // Перець. – Київ, 1951. – № 1. – С. 11.

Непомнящий Н. Н. Военные загадки Третьего рейха // You-books [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.you-books.com/book/N-N-Nepomnyashnij/Voennye-zagadki-Tretego-rejha>.

Оголошуться конкурс на колискову пісню... // Перець. – Київ, 1959. – № 15. – С. 12.

Ой, гоп, ти-ни-ни! // Перець. – Київ, 1951. – № 20. – С. 11.

Погорілко А. Любий Перче! // Перець. – Київ, 1950. – № 18. – С. 7.

Портативные радиоприемники «Юпитер» и «Юпитер-М» // Отечественная радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rwbase.narod.ru/00/rp_p/jupiter_m.html.

Постановление Совмина СССР от 18.08.1961 № 768 «Об отмене регистрации в предприятиях связи радиоприемников и телевизоров и взимания абонентной платы за пользование ими» // КонсультантПлюс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=38806#hbxscuvSuPs92Oin21>.

Постановление Совнаркома СССР от 28 июля 1924 года «О частных приемных радиостанциях» // Библиотека нормативно-правовых актов СССР [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2101.htm.

Про різні смаки // Перець. – Київ, 1950. – № 5. – С. 4.

Путь Д. Рекордсмен // Перець. – Київ, 1948. – № 3. – С. 5.

Радиола «Рекорд-314» // Отечественная Радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rwbase.narod.ru/00/rl_/rekord314.html.

Радиоприемник сетевой ламповый «6НГ-1» // Отечественная Радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rwbase.narod.ru/00/rp_/6n1.html.

Радиоприймачи и радиолы носимые или переносные на полупроводниковых приборах // Отечественная радиотехника XX века: Виртуальный музей и справочник [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://rwbase.narod.ru/00/rp_p.html.

Радіо – в кожну колгоспну хату // Радянське слово [газета]. Дрогобич, 1951. – 25 грудня.

Радіопригода // Перець. – Київ, 1947. – № 19. – С. 6.

Рибак І. В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955 рр.) // Український історичний журнал. – Київ, 1994. – № 1. – С. 61–72.

Сухацький Р. П. Виробництво товарів широкого призначення на підприємствах радіоелектронної галузі в Україні (1950–1980-ті роки) // Питання історії науки і техніки. – Київ, 2014. – № 2. – С. 22–33.

Товаришу Перче! // Перець. – Київ, 1958. – № 23. – С. 5.

Увага! Увага! // Перець. – Київ, 1954. – № 12. – С. 9.

Хоменко Н. Матеріально-побутові умови життя та навчання студентської молоді // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 210–225.

Шамрай О. Радіофікація сіл Центральної України у повоєнні роки (1945–1950 рр.) // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Історичні науки. – Миколаїв, 2008. – Т. 88. – Вип. 75. – С. 129–131.